

LJUSDALS KYRKAS LÄKTARORGLAR

Antikvarisk medverkan vid restaurering av läktarorglar och ombyggnad av läktare

Ljusdals kyrka
Ljusdals socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2014–2018

Daniel Olsson

Slutrapport

Lst. Dnr: 433-13466-02, 433-5649-06, 433-2623-07,
433-6285-11, 433-7658-13, 433-7659-13, 433-7476-14

Tillstånd enligt Kulturmiljölagen

LJUSDALS KYRKAS LÄKTARORGLAR

Antikvarisk medverkan vid restaurering av läktarorglar
och ombyggnad av läktare

Ljusdals kyrka
Ljusdals socken
Ljusdals kommun
Gävleborgs län
2014–2018

Rapport 2018:27
Daniel Olsson

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2018

Omslagsbild: Ljusdals kyrkas läktare och båda läktarorglar från nordöst under pågående restaurering. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-10-29.

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	6
Lagskydd	6
Historik och beskrivning.....	7
Tidiga orglar i Ljusdal	7
Den nuvarande kyrkobyggnaden.....	7
Kyrkans läktare.....	8
Gren och Stråhleorgeln.....	8
Kyrkorummets förändringar.....	9
Setterquistorgeln.....	10
Tidigare restaureringsförslag för orglarna.....	11
Orgeldelarnas förvaring.....	11
Orsaker till åtgärder	12
Gren och Stråhleorgeln's delar	12
Setterquistorgeln.....	12
Läktarräcke.....	12
Körplatser	12
Utredning och projektering.....	12
Ansökningar och tillstånd.....	13
Utförda åtgärder.....	14
Läktarombyggnad.....	14
Läktarräcken.....	15
Körplatser och golv	16
Bälghus och fläkt.....	18
Gren och Stråhleorgeln.....	19
Setterquistorgeln.....	21
El och ljusarmaturer	22
Målning	22
Avvikelser från beslut.....	24
Kvarstående arbeten.....	24
Antikvariska ställningstaganden	25
Övrigt.....	27
Asbetssanering.....	27
Återfunnen skiss	27
Invigningshelg	28
Om behovet av läktaren.....	29
Tekniska och administrativa uppgifter.....	30
Käll- och litteraturförteckning	31
Tryckta källor	31
Arkiv.....	31
Otryckta källor.....	31
Internet	31

Figur 1. Utdrag ur cX-kartan över området kring Ljusdals kyrka med kyrkobyggnaden markerad med en röd pil.

Figur 2. Jan H. Börjesson provspelar Gren och Stråhleorgeln i samband med slutbesikningen. Bakom denna skimtar Setterquistorgelns orgelhus. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-12-08.

SAMMANFATTNING

Under perioden april 2014 till januari 2015 genomfördes ett omfattande orgelprojekt i Ljusdals kyrka. Projektet bekostades till viss del av kyrkoantikvarisk ersättning. I Ljusdals kyrka installerades 1764–1765 en orgel av den välkända orgelbyggarfirman Gren & Stråhle, Stockholm. Denna orgel ersattes 1931 med en ny orgel av orgelfirman Setterquist & son, Örebro, men den tidigare orgelfasaden behölls. Detta orgelverk har därefter byggts om på 1950-talet. Ända sedan 1700-talsorgeln plockades ned har det återkommande funnits önskemål inom församlingen att återuppsätta den i kyrkorummet.

Efter ett stort antal utredningar beviljades medel för detta omfattande projekt som gått ut på att återuppbygga 1700-talsorgeln öster om orgelverket från 1930-talet, vilket samtidigt har restaurerats och försetts med en ny främre fasad. Orgelrestaureringen har följt ett restaureringsprogram från 2003 framtaget av orgelkonsult Niclas Fredriksson, då anställd vid Riksantikvarieämbetet. Arbetet med Gren & Stråhleorgeln har utförts av Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB, Farstorp, och restaureringen av Setterquistorgeln har utförts av Åkerman & Lund orgelbyggeri AB, Knivsta. Orgelsakkunnig och antikvariskt medverkande vid renoveringen av de båda orgelverken har Jan H. Börjesson, Mölndal, varit. Färgsättning av orglar, bälgverk och tillkommande delar på läktaren har skett i enlighet med ett förslag framtaget av konservator Per Mattsson, Gävle, som tagit fram färgdokumentationer för orgelfasaderna. Målningsarbetet har utförts av Kay Fredriksson vid Kurt Fredrikssons måleri AB, Märsta.

Parallellt med detta har ombyggnadsarbeten utförts på läktaren med Gamla Trähus i Färila AB, Färila, som huvudentreprenör. Läktarbänkar har demonterats och underlag för bälgverk och körgradänger med tillhörande nya räcken har byggts upp. Läktarbarriären och körplatsens nya träräcken har försetts med mässingsräcken i form av en överliggare vilken har specialtillverkats av Thures Plåt AB, Ljusdal. För elinstallationer har Nordenståhls El AB, Ljusdal, ansvarat. Läns museet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande

genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som även sammanställt denna rapport. I detta fall har läns museets uppdrag huvudsakligen omfattat de delar som innebar en påverkan på kyrkorummet i allmänhet och läktaren i synnerhet. Den orgelsakkunnige har ansvarat för antikvarisk medverkan i samband med renoveringen av orgelverken. Läns museet upprättade ett antikvariskt slutintyg 2014-04-27 och konstaterade i detta att renoveringen hade utförts i enlighet med villkoren i länsstyrelsens beslut. Orglarna återinvigdes i februari 2015 och efter det har ett antal kompletteringsarbeten utförts, vilka nu, 2018, är avslutade.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Återuppbyggnaden av Ljusdals kyrkas Gren & Stråhleorgel är en fråga som har varit uppe till diskussion inom församlingen i över 80 år. Under arbetets gång har ett stort antal olika ställningstaganden gjorts i nära samverkan mellan entreprenörer, församling, orgelsakkunnig, konservator och länsstyrelsen.

Allt utvändigt trä- och metallarbete på de båda orglarna och bälgverket har utförts på traditionellt sätt och med material som motsvarar övriga delar av fasaderna. Gren & Stråhleorgeln har genom renoveringen återfått en placering nära läktarbarriären, vilket den hade för över 200 år sedan innan läktaren fick nuvarande storlek. Setterquistorgelns nya främre del ger denna orgelfasad en egen karaktär. Färgsättningen har anpassats för att stämma med övriga bemålade ytor i kyrkorummet, men utgår från Per Mattssons färgdokumentation. Den nya körplatsen har anpassats väl till miljön och nya trädelar har behandlats för att stämma överens med angränsande ytor. De borttagna bänkarna har sparats av församlingen. Läktarombyggnaden slutbesiktigades 2014-11-26 och de delar som då återstod har därefter slutförts. Slutbesiktning av läktarorglarna hölls 2014-12-08 varvid Jan H. Börjesson provspelade de stämmor som var helt färdigställda på Gren & Stråhleorgeln. Efter slutbesiktningen har återstående orgelpipor i Setterquistorgeln också kommit på plats, liksom de speglar i orgelfasaden som då ännu inte fanns på plats. Gren och Stråhleorgeln har därefter genomgått vissa justeringar och ändringar för att fungera som det är tänkt. Detta arbete avslutades vintern 2018.

Läns museet kan konstatera att slutresultatet av läktarombyggnaden och orgelrestaureringarna i hög grad blivit tillfredställande ur antikvarisk synpunkt. Ljusdals kyrka har genom detta projekt fått tre stora orglar av olika karaktär i samma kyrkorum, vilket är mycket ovanligt i landet. Enligt läns museets bedömning har renoveringen av läktaren och den del av restaureringen av de två läktarorglarna där läns museet deltagit som antikvariskt medverkande i sin helhet följt villkoren i länsstyrelsens tillståndsbeslut. Detta har även konstaterats i läns museets antikvariska slutintyg daterat 2014-12-09. För orgelverken har Jan H. Börjesson upprättat ett separat intyg.

LAGSKYDD

Ljusdals kyrka är skyddad enligt Kulturmiljölagens fjärde kapitel.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Nedanstående historik är huvudsakligen inriktad mot förändringar i kyrkorummets västra del i allmänhet och kyrkans läktarorglar i synnerhet. Stora delar av orglarnas och orgelbyggmästarnas historik bygger på uppgifter i Niclas Fredriksson restaureringsprogram från 2003.¹

Tidiga orglar i Ljusdal

Den tidigaste uppgiften om en orgel i Ljusdals kyrka härrör från 1629 och redan då beskrevs den som förfallen. Denna orgel stod på en läktare längs norra kyrkväggen intill korskranket. Pipor plockades från orgeln vid flera tillfällen, bland annat för reparation av kyrkans blyinfattade fönster. År 1733 ersattes denna orgel med ett nytt orgelverk om tio stämmor tillverkat av mästare Johan Niclas Cahman i Stockholm. Orgeln placerades på en särskild läktare ovanpå kyrkans västläktare.

Figur 3. Ljusdals kyrka från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2012-05-25.

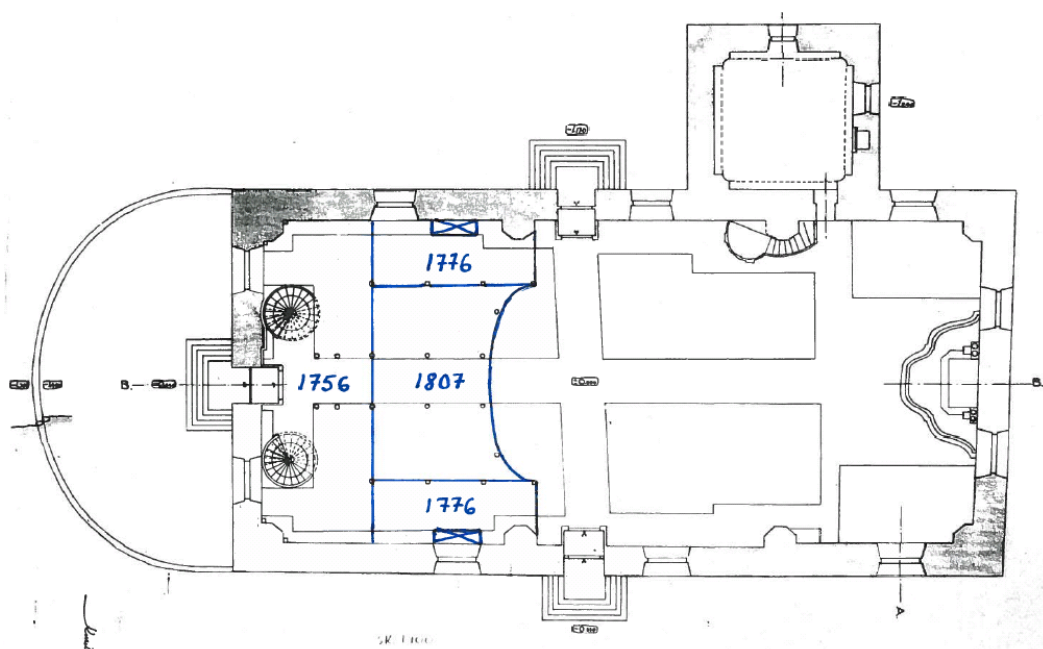
Den nuvarande kyrkobyggnaden

I augusti 1753 eldhärjades Ljusdals medeltida stenkyrka, klockstapeln och prästgården. Kyrkans takkonstruktion brann vid detta tillfälle, varvid de murade valven skadades, men i övrigt klarade sig kyrkobyggnaden till stora delar. Då det redan före branden emellertid hade funnits planer på att bygga ut Ljusdals kyrka anlätades byggmästare Anders Romberg från Leksand och under hans ledning uppfördes den nya kyrkan 1754–1757. Delar av det medeltida murverket återanvändes, men den nya kyrkan uppfördes dubbelt så bred som den tidigare och blev även längre än sin föregångare. Kyrkan fick då sin nuvarande utformning med vitputsade fasader, höga rundbågiga spröjsade fönster och ett brant valmat tak täckt med kyrkspån. Interiören var vid denna tid utförd med vitkalkade väggar och valv.

¹ Fredriksson, N. 2003.

Kyrkans läktare

År 1756 stod den nya orgelläktaren klar, en förhållandevis smal västläktare som sträckte sig över hela kyrkans bredd. Cahmanorgeln, som hade klarat branden, var vid denna tid magasinerad av organist J. Ström i Delsbo och den såldes 1761 till Arbrå församling. För att rymma den alltmer växande befolkningen i Ljusdals socken kompletterades västläktaren med separata läktare i kyrkans västra del mot norr respektive söder, vilka stod färdiga 1776. År 1807 byggdes alla tre läktarna ihop till den nuvarande stora västra läktaren efter ett förslag av kyrkoherde Olof Peter Frankenberg. År 1884 försågs läktaren med två vindeltrappor, d.v.s. spiraltrappor, varav den södra till stor del fortfarande är bevarad.²

Figur 4. Läktarens olika byggnadsetapper inritade på Fredrik Falkenbergs ritning över kyrkorummet från 1913. Placeringen av 1776 års sidoläktare trappor markerade med kryssade rektanglar. Ritning från ATA, Hälsingland, Ljusdals sn, Ljusdals kyrka.

Gren och Strähleorgeln

Orgelbyggmästaren Peter Strähle (1720–1765) var född i Norrbärke socken i södra Dalarna. Han var brorson till orgelbyggaren Daniel Strähle och gick i lära hos honom. Jonas Gren (1715–1765) som även han härstammade från södra Dalarna, gick också som elev hos Daniel Strähle. De fick båda privilegier som orgelbyggare 1748, bildade bolag och kom under 17 år att tillsammans bygga 30-talet orglar. De hade först verkstad på Södermalm, men senare på Kungsholmen där de även båda var bosatta. Gren och Strähle blev en av tidens mest välkända orgelbyggarfirmer och räknas som en del i den s.k. Stockholmsskolan, vilken hade grundats av orgelbyggaren Johan Niclas Cahman. Gren och Strähle konstruerade ett antal stora orgelverk till olika Stockholmskyrkor och byggde även orglar till ett stort antal landsortskyrkor.³ I Gävleborgs län byggde de en orgel i Bollnäs kyrka 1748 och en i Järvsö kyrka 1754.⁴

² Olsson, 2013. Historik om Ljusdals kyrkas läktare (Utredning)

³ Fredriksson, 2003. s.11:43

⁴ www.wikipedia.se. Sökning: Petter Strähle, respektive: Jonas Gren.

Hösten 1761 skrev Ljusdals församling kontrakt med orgelbyggmästare Peter Strähle och Jonas Gren om tillverkning av en orgel till den nya kyrkan. Orgeln skulle omfatta tolv stämmor och priset uppgick till 10 000 daler kopparmynt. Orgeln var klar i slutet av 1764 och avsynades den 2 januari 1765.⁵ Orgeln hade då bälgraderna placerade rakt bakom orgelhuset med ett mindre utrymme emellan. Orgeln i Ljusdal blev en av Gren och Strähles sista orgelprojekt då båda avled kort tid därefter under vintern 1765.

Figur 5. Orgelläktaren före ombyggnaden 1914–1915. Notera bänkinredningens flerarmade ljusstakar vilka finns bevarade i klockstapelstegen. Foto: Ateljé Rehnström, Ljusdal, 1913.

Orgeln genomgick troligen därefter enbart ett antal mindre reparationer ända fram till år 1900 då den om- och tillbyggdes av organisten Robert Isacsson från Bjuråker.⁶ Hösten 1920 diskuteras behovet av en ny orgel i Ljusdal och en rad olika experter rådfrågades, bland annat orgelbyggare Otto Olsson och den världsberömda organisten Albert Schweitzer, som dessutom besökte Ljusdals kyrka 1920 och provspelade orgeln. Efter provspelningen yttrade Schweitzer sig på följande vis: *Detta märkliga instrument får till ingen del ramponeras.*⁷ Otto Olsson, hävdade däremot att orgeln borde ersättas med en helt ny tidsenlig orgel och fick i denna argumentation stöd av församlingens organist Erik Medelberg.

Kyrkorummets förändringar

Ljusdals kyrkas interiör genomgick en stor ombyggnad 1914–1915 under ledning av arkitekt Fredrik Falkenberg. Kyrkorummet fick nu till stor del nuvarande utformning. Bland annat sänktes golvet i långhuset cirka tre decimeter och de nuvarande vägg- och takmålningarna i kyrkorummet utfördes av konstnär Yngve Lundström. Vid detta tillfälle ersattes den tidigare bänkinredningen i kyrkan med nuvarande bänkar, med återanvändande av de tidigare bänkdörrarna som bänkgavlar mot mittgången. På läktaren lades nytt golv i trappavsatser och all tidigare bänkinredning ersattes med den bänkinredning som fanns där fram till denna ombyggnad. Vid jämförelse mellan ritningar före och efter reno-

⁵ Fredriksson, 2003. s.6:43

⁶ Ibid. s.7:43

⁷ Orgelsällskapet Gren & Strähle, informationsblad.

veringen framgår att orgeln inte flyttades i samband med detta arbete. Orgelns släta partier marmorades däremot vid denna renovering. Innanför kyrkporten ordnades ett vapenhus och läktartrapporna försågs med dörrar.

Figur 6. Vykort i Ljusdalbygdens museums samlingar (beskuret). Orgelhuset har marmorerad färgsättning. Foto: Ateljé Rehnström. Kortet taget mellan åren 1915-1931.

Vid 1964 års kyrkorenovering skedde en rad förändringar i kyrkans västra del, med bland annat anordnande av en brudkammare under läktarens södra del. Då togs även den norra läktartrappan bort för att ersättas av kapprum och toalettutrymmen i anslutning till vapenhuset. Detta innebar dock samtidigt att utrymningen från läktaren försvårades, så vid renoveringen 1992 återinsattes en smalare spiraltrappa som utrymningstrappa på den tidigare norra läktartrappans plats. Samtidigt byggdes toaletterna om och brudkammaren inreddes till personalrum. År 1993 införskaffade Ljusdals kyrka en kororgel tillverkad av Robert Gustavssons orgelbyggeri AB, vilken placerades på korets södra sida.⁸

Setterquistorgeln

För att bygga en ny orgel i Ljusdals kyrka på 1930-talet anlät Ljusdals församling den välkända orgelfirman E. A. Setterquist & Son i Örebro.⁹ Firman hade grundats av Eric Adolf Setterquist 1835 och drevs sedan av fyra generationer orgelbyggare inom familjen Setterquist fram till 1939. Firman fanns sedan kvar till 1977.

I Ljusdals kyrka behölls orgelfasaden från Gren och Stråhleorgeln på sin ursprungliga plats och det nya orgelhuset byggdes bakom detta, där 1700-talsorgelns bälghus tidigare hade stått. Den nya orgeln var en s.k. mekanisk-pneumatisk orgel med 33 stämmor. En samtida bevarad Setterquistorgel i Gävleborgs län är orgeln i Staffanskyrkan i Gävle från 1932. År 1957 genomgick Setterquistorgeln i Ljusdals kyrka en relativt omfattande omdisponering för att få en mer ålderdomlig orgelkaraktär och på så sätt mer likna Gren och Stråhleorgeln.¹⁰

⁸ Ljusdals kyrka, Underhålls och åtgärdsprogram, kapitel 2 och 3.

⁹ www.wikipedia.se. Sökning: Setterquist & Son.

¹⁰ Fredriksson, 2003. s.11:43f

Tidigare restaureringsförslag för orglarna

Redan vid nedplockningen av 1700-talsorgeln 1931 fanns det delade åsikter om detta inom församlingen. År 1935 togs det fram ett förslag till återuppsättning av orgeln mot den södra väggen på läktaren, vilket både Riksantikvarieämbetet och Byggnadsstyrelsen efter viss skriftväxling med församlingen godkände.¹¹ Detta förslag kom dock inte att genomföras.

År 1956 utarbetade Bertil Wester ett restaureringsprogram för Gren och Stråhle-orgeln, som innebar att Setterquistorgeln skulle lämnas opåverkad. Vid ett möte i Ljusdal 1977 lyftes båda orglarna fram som unika instrument. Under 1990-talet aktualiserades orgelfrågan åter och vid denna tid lade professor Hans-Ola Ericsson fram ett förslag till handlingsplan. År 1998 genomförde M. Kjersgaard en inventering av de kvarvarande orgeldelarna tillsammans med Robert Gustavsson och församlingens organist Ulf Tehlin. De lade även fram ett restaureringsförslag där de föreslog att båda orglarna borde återställas i originalutförande.¹²

Figur 7. Orgelpipornas förvaring i klockstapeln före restaureringen. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg.

Orgeldelarnas förvaring

Efter att Gren- och Stråhles orgel hade plockats ned 1931, med undantag av orgelfasaden som behölls på ursprunglig plats, förvarades orgeldelarna på en rad olika platser, bland annat på den närbelägna Vi skolas vind, i kommunalhusets källare samt på Ljusdalsbygdens museum. Vid något tillfälle i samband med dessa flyttar införskaffades trälådor för förvaringen av metallpiporna, men då lådorna inte var tillräckligt många stampades tyvärr en hel del metallpipor till för att pipmaterialet ändå skulle rymmas i lådorna. På grund av utrymmesbrist hos museet flyttades delarna hösten 1979 tillbaka till kyrkan där en provisorisk skrubben av spånskivor iordningställdes på läktarens norra del.¹³ Inför reno-

¹¹ ATA, Hälsingland, Ljusdals socken, Ljusdals kyrka

¹² Fredriksson, 2003. s.8:43f

¹³ Ibid. s.7:43

veringen av kyrkan 1992 flyttades orgeldelarna ut i klockstapelboden. När därefter klockstapeln skulle renoveras 2006 flyttades metallpiporna åter upp på kyrkans läktare medan trämaterialen från orgeln placerades i en flyttcontainer. Då det vid detta tillfälle var oklart om en restaurering skulle kunna genomföras lämnade länsstyrelsen tillstånd till magasinering av orgeldelarna i en lokal hyrd av Ljusdalsbygdens museum. Denna förvaring blev dock aldrig aktuell utan orgeldelarna flyttades hösten 2009 tillbaka till klockstapeln, där de låg fram till att restaureringen inleddes.¹⁴

ORSAKER TILL ÅTGÄRDER

Som framgått av beskrivningen ovan hade det under lång tid funnits många olika förslag inom församlingen till ett återuppsättande av Gren och Stråhleorgeln. Det har även sedan 1970 funnits en önskan att samtidigt återställa Setterquist-orgeln i sitt ursprungliga utförande.

Gren och Stråhleorgelns delar

En fråga som återkommande varit uppe till diskussion var hur orgeldelarna från Gren och Stråhleorgeln skulle förvaras på bästa sätt för att inte ta skada. Alla flyttarna hade lett till olika skador och klimatet i den ouppvärmda klockstapeln var inte det bästa för förvaring av känsliga metallpipor. Flera experter menade att en förvaring på läktaren i kyrkan skulle vara det bästa alternativet ifall det inte skulle vara möjligt att genomföra orgelprojektet.

Setterquistorgeln

Före ombyggnaden var orgeln i stort behov av renovering. Genom 1950-talets ombyggnad hade den därtill förändrats från sitt ursprungliga utförande.

Läktarräcke

Före renoveringen var läktarbarriären förhållandevis låg och den hade ingen form av överliggare, vilket innebar att det fanns risk för fallolyckor.

Körplatser

Innan ombyggnaden stod kyrkokören vanligtvis på den plana golvytan öster om orgelfasaden vid övningar och vid de tillfällen de framförde sånger från läktaren. Vid ett genomförande av orgelprojektet skulle dock denna yta behöva tas i anspråk av 1700-talsorgeln och det skulle därigenom finnas ett behov av nya körplatser på läktaren.

Utredning och projektering

För att finna förslag hur ett orgelprojekt i Ljusdal skulle kunna drivas och genomföras anlät Ljusdal-Ramsjö församling f.d. landshövding Jan Rydh som på församlingens uppdrag genomförde en utredning om orglarna i Ljusdal, vilken var färdig och presenterades i maj 2011.

Inför val av kulörer på de båda orgelhusen anlät församlingen konservator Per Mattsson, Gävle, för att göra en detaljerad färgdokumentation. Denna visade att Gren och Stråhlefasaden hade fem olika färglager. Per Mattsson tog även fram ett förslag till behandling av orgelns spelbord.

¹⁴ Länsstyrelsens tillstånd 2006-05-05 samt länsstyrelsens tjänsteanteckning 2009-12-09.

Figur 8. Läktaren och läktarorgeln innan ombyggnaden inleddes. Foto från nord-öst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-04-29.

För att få veta om läktaren skulle klara av att bära ytterligare ett orgelhus eller om förstärkningar skulle bli nödvändiga var det viktigt att göra noggranna undersökningar av den befintliga läktarens bärighet. Detta gällde även platsen på läktarens norra del där bälghuset skulle placeras. Församlingen anlidade därför Stig Olofsson från Ljustech Konsult AB, Ljusdal, som gjorde en genomgång av läktarkonstruktionen samt beräkningar av dess hållfasthet. Ljustech Konsult AB upprättade även handlingarna för ombyggnaden av läktaren.

Ansökningar och tillstånd

Länsstyrelsen lämnade tillstånd till en orgelrenovering första gången 2003-11-21. Då de ekonomiska frågorna med koppling till orgelprojektet vid denna tidpunkt inte var lösta och det fanns skilda meningar bland de beslutande i församlingen angående projektet fanns det emellertid inga förutsättningar att genomföra en restaurering i detta skede. Efter att frågan om orgelprojektet åter hade aktualiserats lämnade länsstyrelsen ett nytt tillstånd till restaureringen 2011-12-13. I detta beslut hänvisas till de villkor som fanns uppräknade i det tidigare beslutet från 2003. Som orgelsakkunnig anlidade församlingen orgelkonsult Jan H. Börjesson, Mölndal. Församlingen ansökte senare även om tillstånd att installera s.k. fria kombinationssystem i Setterquistorgeln och denna ansökan beviljade länsstyrelsen 2014-01-24. Dessutom lämnade även länsstyrelsen 2014-01-10 tillstånd till ombyggnad av läktaren i samband med kyrkans orgelprojekt.

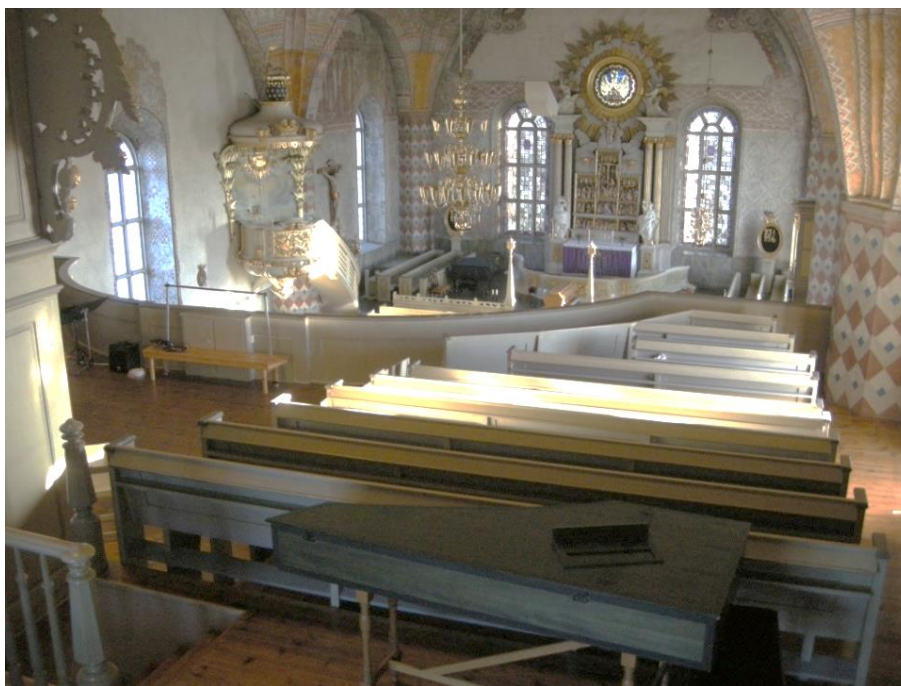
Länsstyrelsen har utöver de beslut som reglerar restaureringsarbetena, vilka beskrivs i denna rapport, hanterat ytterligare ärenden med betydelse för läktarorglarna i Ljusdal. Dessa är 5325-99; restaurering av Setterquistorgeln (ej beslut, ärendet återtaget av församlingen), 7205-06; överklagande av länsstyrelsens beslut; 5649-06, ej prövat, ärendet återtaget av församlingen och slutligen 6074-10; samråd kring orgelfrågan.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Länsmuseet Gävleborg har i detta projekt ansvarat för antikvarisk medverkan för de delar som rör kyrkorummet, det vill säga orglarnas yttre samt de förändringar som har genomförts på läktaren. För närmare beskrivning av restaureringarna av de båda orgelverken hänvisas till orgelkonsult Niclas Fredrikssons restaureringsprogram samt till de rapporter som respektive orgelbyggarfirma skulle upprätta efter avslutat arbete, i enlighet med villkoren i länsstyrelsens tillstånd. Nedan beskrivs de olika delarna som ingått i denna ombyggnad och restaurering närmare samt vilka firmor och hantverkare som har utfört respektive del.

Grundtanken med ombyggnaden har varit att behålla Setteruistorgeln med tillhörande spelbord på sin ursprungliga plats och att flytta fram Gren och Stråhles orgelfasad längre mot öster på läktaren och där återuppbygga hela detta orgelverk bakom den bevarade orgelfasaden. Gren och Stråhleorgelns bälgverk skulle placeras på läktarens norra del och på den södra delen av läktaren skulle bänkarna tas bort i sin helhet och ersättas av körplatser.

Projektet har inneburit mycket samordning mellan de olika inblandade entreprenörerna då olika delar av arbetet i de flesta fall behövde vara avslutat för att nästa entreprenör skulle kunna utföra sin del. Denna samordning har fungerat väl med nära kontakter mellan de olika entreprenörerna.

Figur 9. Orgelläktarens södra del med bänkinredning från 1914-1915. Foto från väster. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg, 2013-11-08.

Läktarombyggnad

Arbetet med ombyggnaden av läktaren har utförts av byggnadsvårdsfirman Gamla Trähus i Färila AB, Färila. På läktarens södra sida har samtliga bänkar tagits bort. Dessa har transporterats till ett uppvärmt förvaringsutrymme som ägs av kyrkan för att förvaras där. På den norra sidan på läktaren har de tre bakersta bänkraderna tagits bort för att ge plats för Gren och Stråhleorgelns rekonstruerade bälgverk. Dessa bänkar har också sparats på samma plats som övriga borttagna bänkar. På platsen för bälgverket har Gamla Trähus i Färila AB utfört omfattande förstärkningsarbeten och förberett för installationen av

bälghuset. Förstärkningar i form av extra bjälkar har även satts in i bjälklaget under Gren och Stråhleorgelns nya placering. Trappan mellan Setterquistorgeln och bälghuset har byggts om.

Figur 10. Förstärkningsåtgärder i bjälklaget utförs på platsen där Gren och Stråhles orgelverk ska byggas upp. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-05-14.

Figur 11. Detalj av ombyggnaden av bjälklagskonstruktionen på platsen för det blivande bälghuset. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-08-20.

Läktarräcken

Läktarbarriären har försetts med ett räcke i mässing och detta har tillverkats av Åke Johansson vid Thures Plåt AB, Ljusdal. Genom höjningen blev räcket 25

centimeter högre än tidigare och det uppfyller nu gällande normer. Motsvarande mässingsräcken har även tillverkats till körplatsernas träräcken.

Figur 12. Läktarbarriärens nya mässingsräcke från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-29.

Körplatser och golv

På den södra sidan av läktaren har Gamla trähus i Färila AB iordningställt en yta för körplatser med svängd form och i avsätser. Avsätsernas plansteg har klätts med heltäckningsmattan Golvabia modell Camel 202 917 i gråbeige kulör. I anslutning till körplatserna har träräcken med sidor av slätspontat virke byggts mot läktarens södra fönster, på en del av sträckan mot öster respektive mot norr och väster.

Figur 13. Körplatserna från söder under ombyggnaden. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-01.

Figur 14. Körplatserna efter färdigställande med trä- och mässingsräcken. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2015-02-06.

Trägolvet på läktaren väster om de nya körplatserna har lagats och behandlats med färg då denna golvyta hade vissa skador och var ojämn i kulören, vilket blev tydligt efter borttagningen av bänkarna. Vissa mindre golvytor vid Setterquistorgeln har också åtgärdats med färg då de blev synliga i och med framflyttningen av den äldre orgelfasaden.

Figur 15. Bälghuset på läktarens nordvästra del innan målning. Notera de tre tramporna som används om bälgarna ska förses med luft manuellt. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2014-09-24.

Figur 16. Detalj av en av de tre bälgarna i bälghuset. De två övriga är placerade i bredd under bälgen på bilden. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2014-09-24.

Bälghus och fläkt

Bälghuset har ritats av Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB och utgår från måtten på de bevarade delarna av det ursprungliga bälghuset. Det är placerat på den norra sidan av läktaren och inrymmer tre stora bälgar som förser Gren och Stråhleorgeln med lufttillförsel. Bälghusets östra vägg som är byggd av slätspontat virke har placerats i liv med Setterquistorgelns fasad. På bälghusets södra fasad finns tre stora orgeltrampor av trä samt handtag där orgeltramporna kan hålla i sig. Bälgen kan även drivas av en fläkt som är placerad i en trälåda väster om bälghuset. Vid Setterquistorgeln fanns en kort rak trätrappa. Denna har fått byggas om för att den skulle passa samman med bälgverket intill. Från bälghuset leder en vinklad luftkanal i trä luften ned till Gren och Stråhleorgeln och ansluter till denna under trägolvet.

Figur 17. Detalj av den elektriska fläkten placerad i en isolerad trälåda väster om bälghuset. Foto från nordväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseum Gävleborg 2014-11-26.

Gren och Stråhleorgeln

Restaureringen av Gren och Stråhleorgeln har utförts av orgelfirman Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB, Farstorp. Huvuddelen av arbetet har utförts i orgelfirmans verkstad där samtliga pipor gått igenom och restaurerats. Även orgelpiporna i orgelfasaden har åter gjorts ljudande och ingår nu bland orgelns stämmor. Det beslöts att orgelfasaden skulle flyttas istället för att monteras ned och sättas upp på nytt, vilket sannolikt hade inneburit skador på de målade och förgyllda ytskikten. Ett nytt orgelhus har byggts bakom den framflyttade fasaden. Hela detta arbete har utförts med noggrant utvalt virke och med traditionellt utförda gångjärn och lås. För att fungera som det är tänkt kommer Gren och Stråhleorgeln återkommande behöva stämmas. För att underlätta detta har det rekonstruerade orgelhuset försetts med en nedfällbar stämgång av trä med ett tillhörande fastmonterat träräcke på baksidan mot Setterquistorgeln.

Figur 18. Gren och Stråhleorgeln under uppförande på sin nya plats. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-10-29.

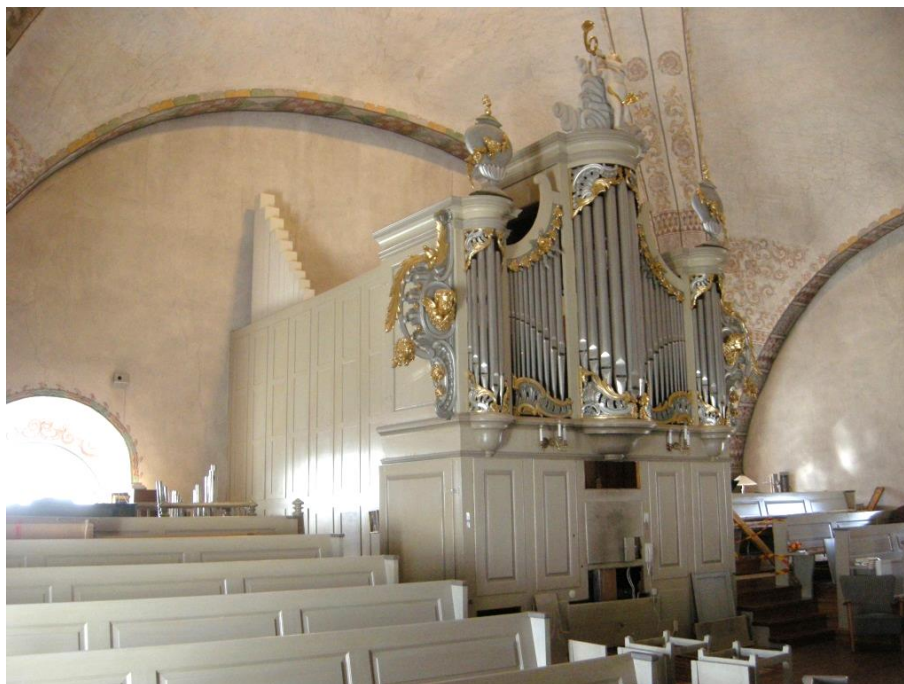

Figur 19. Gren och Stråhleorgeln från nordöst under pågående uppbyggnadsarbete. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-29.

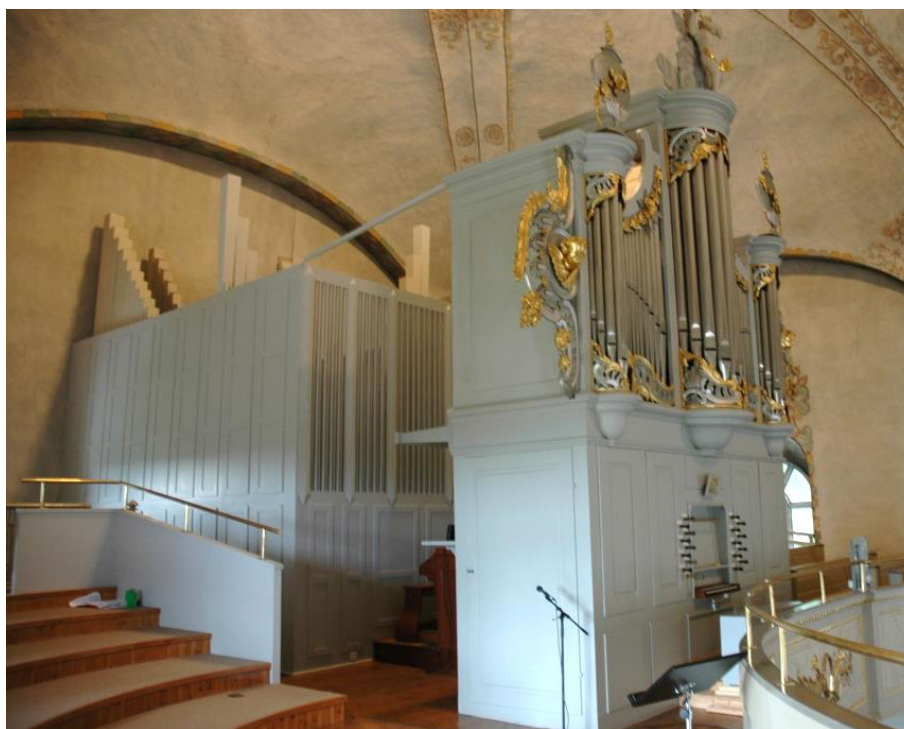
Vid Gren och Stråhleorgelns spelbord har ett demonterbart podium byggts för att organisten ska kunna sitta i rätt nivå i förhållande till spelbordet och orgelns trampor. Podiet, vars storlek är 1,1 gånger 1,6 meter, är byggt av trä och ihopsatt med smidd spik. Till orgelns spelbord har en ny orgelpall av trä tillverkats.

Figur 20. Detalj av Gren och Stråhleorgelns klaverbord innan inmontering i orgelhuset. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-10-29.

Figur 21. Setterquistorgeln med Gren och Stråhles orgelfasad innan ombyggnaden. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-04-29.

Figur 22. Setterquistorgeln med sin nya fasad och den framflyttade orgelfasaden från Gren och Stråhle med restaurerat orgelverk. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-06-28.

Setterquistorgeln

Arbetet med Setterquistorgeln har utförts av orgelfirman Åkerman & Lund, Orgelbyggeri AB, Knivsta. Arbetet har haft som mål att återställa orgeln till sitt ursprungliga utförande. En stor del av arbetet har utförts i entreprenörens verkstad i Knivsta.

I och med framflyttningen av 1700-talsorgelns fasad uppkom ett behov att förse Setterquistorgeln med en ny fasad mot öster. Då denna till stor del döljs av 1700-talsorgeln från kyrkorummet beslöts att orgeln skulle utrustas med en förhållandevis enkel fasad. Ritningar till denna upprättades av orgelfirman Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB. Till orgelns spelbord har en ny orgelpall av trä tillverkats.

El och ljusarmaturer

Omdragningar av el på läktaren har utförts av Nordenståhls El AB, Ljusdal. På den västra sidan av läktarbarriären satt ett skåp som inrymde en elcentral centralt placerat. Då detta skulle hamna i vägen för den nya orgelplatsen vid Gren & Stråhleorgeln flyttades elcentralen till en plats intill en brandpost vid kyrkans västra vägg, norr om Setterquistorgeln. Den nya elcentralen är betydligt mindre än den tidigare. Ledningsdragningen under elcentralen har klätts in med en öppningsbar trälåda, vilken har målats i gråvit kulör.

Figur 23. Målning av Gren och Stråhleorgelns fasader. Foto från öster. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-11-06.

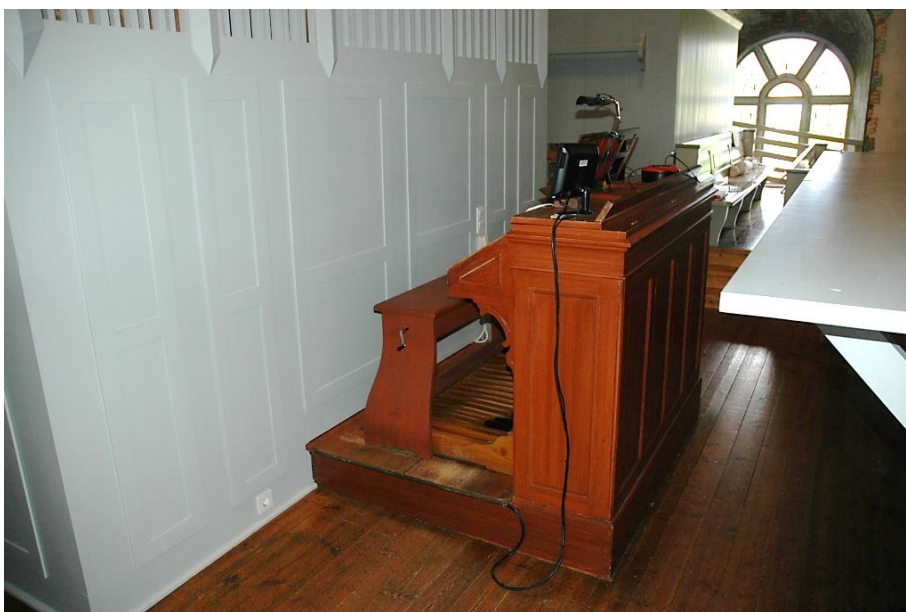
Målning

Målningsarbetet på läktaren har utförts av målare Kay Fredriksson vid Kurt Fredrikssons Måleri AB, Knivsta. Den framflyttade orgelfasaden och det nya orgelhuset kring Gren och Stråhleorgeln målades i grå kulör NCS S 2002-Y med Wibo linoljefärg i tre strykningar. Förgyllda och försilvrade delar på orgelfasaden har inte åtgärdats på annat sätt än genom varsam damning då Per Mattsson efter genomgång bedömt att det inte fanns anledning till detta. Bälghuset, den nya stämgångens nedfällbara golv, räcke och orgelpall samt körplatsens räcken har målats i samma kulör och med samma färgtyp som orgelhuset.

Figur 24. Kay Fredriksson målar Setterquistorgelns nya fasad. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävle 2014-11-26.

Setterquistorgelns orgelhus målades om i sin helhet i samma ljusgrå kulör, NCS S 2002-Y. Målningen utfördes med Wibo linoljefärg. Kay Fredriksson har även målat de orgelpipor som skjuter upp ovanför den nya fasaden i helt vit kulör, då de tidigare doldes av Gren och Stråhleorgelns högre fasad. Referensytor med tidigare färgsättning har sparats på de båda orgelhusen. Spelbordet vid Setterquistorgeln har grundmålats och laserats i samma rödbruna kulör som tidigare. Spelbordets inre delar med ursprunglig färgsättning har inte åtgärdats. Den nya orgelpallen har också målats och laserats i samma rödbruna kulör för att smälta in. Kay Fredriksson har även målat de nya träracken som satts upp vid

Figur 25. Setterquistorgelns spelbord efter ommålning i samma kulör som tidigare. Notera även den nya orgelpallen målad i samma kulör. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-06-28.

körplatserna med Wibo linoljefärg i ljusgrå kulör. Det nya räcke som har en sida mot fönstret mot söder har målats i helt svart kulör mot fönstret för att denna del ska synas så lite som möjligt utifrån. Kabeldragningar på läktarbarriärens insida har målats in i bakomliggande kulör, då dessa blev mer synliga efter borttagningen av bänkinredningen på läktarens södra sida.

Figur 26. Detalj av utsidan av körplatsens räcke mot läktarens södra fönster, vilken har målats i svart kulör. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns-museet Gävleborg 2015-06-29.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Arbetet har följt villkoren i länsstyrelsens beslut. I de fall då det har uppkommit frågor under arbetets gång har länsstyrelsen kontaktats, bland annat angående utformningen av Setterquistorgelns nya östfasad, men även dessa delar har följt lämnade tillstånd. Några övriga avvikelser från länsstyrelsens olika beslut har inte gjorts i samband med detta projekt.

KVARSTÅENDE ARBETEN

När slutbesiktningen hölls var ännu inte samtliga orgelpipor på plats i de båda orgelhusen. Dessa delar färdigställdes kort tid därefter så att båda orglarna var fullt spelbara vid orgelinvigningshelgen 6 till 8 februari 2015.

Vid slutbesiktningen i december 2014 återstod en del målningsarbete på läktaren vilket därefter har färdigställts av Kurt Fredrikssons måleri AB. Vid slutbesiktningen framfördes även några synpunkter angående ytstruktur på några behandlade ytor, men dessa punkter hade åtgärdats till efterbesiktningen i januari 2015.

Efter dessa åtgärder har en del ändrings- och justeringsarbete utförts på Gren och Stråhleorgelns orgelverk, vilka färdigställdes först under vintern 2018. Allt arbete med koppling till orgelprojektet ska därmed vara avslutat.

Figur 27. Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB under uppmonteringen av Gren och Stråhleorgeln. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-11-26.

ANTIKVARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Ett stort antal antikvariska frågor har varit uppe till diskussion under den långa tid som frågan om Ljusdals kyrkas orglar har diskuterats. Merparten av de antikvariska ställningstaganden som behövde göras i samband med detta projekt hade beslutats av länsstyrelsen redan innan renoveringen inleddes. De frågor som kom upp under arbetets gång har behandlats på de byggmöten som har hållits samt i kontakt via telefon och mail mellan församling, berörda entreprenörer och antikvariskt medverkande. Länsstyrelsen har fortlöpande informerats om arbetet.

Församlingen önskade installera s.k. fria kombinationssystem i Setterquist-orgeln, vilket möjliggör spelning med många fler kombinationer än annars och länsstyrelsen lämnade ett separat tillstånd till detta. Ett äldre mekaniskt kombinationssystem ersattes således av ett elektroniskt system. En orgelpipa från Gren och Stråhleorgeln har lämnats orörd för att det ska finnas en orgelpipa i

originalutförande kvar. För utformningen av Setterquistorgelns nya fasad upprättade Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB ett ritningsförslag vilket godkändes av länsstyrelsen.

Figur 28. Samordningen av arbetet mellan olika entreprenörer var viktig för att allt skulle fungera i detta projekt där olika arbetsmoment ofta pågick parallellt. Målare Kay Fredriksson samtalar med orgelbyggare Åke Jonsson. Foto från sydväst. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2014-11-26.

Val av färgsättning av de båda orgelhusen skedde efter provmålning av Gren och Strähles huvudfasad med den ursprungliga kulör som hade framtagits av konservator Per Mattsson. Gren och Strähleorgelns äldsta kulör, NCS S 2502-B, bedömdes dock vara lite för blå för dagens kyrkorum. Församlingen önskade en något varmare grå ton och förordade efter ett uppstrykningsprov målning med NCS S 2002-Y, vilket även länsstyrelsen lämnade sitt medgivande till. Setterquistorgeln färgsattes i samma kulör, i enlighet med Per Mattssons förslag. Detta innebar dock en relativt stor förändring då orgelhusets fasader genom tidigare behandling med fernissa med tiden hade fått en påtagligt gröngul färgton.

Höjden på det nya räcket ovanpå läktarbarriären behövde ökas lite för att detta skulle uppfylla gällande normer. Ändringen bedömdes dock inte påverka upplevelsen av läktarbarriären ur kulturmiljösynpunkt. Vid val av utformningen av det nya räcket beslöts att detta skulle utföras som ett helt räck.

Placeringen av elcentralen efter flyttningen från läktarbarriärens baksida diskuterades. Först föreslogs en placering inuti Setterquistorgelns orgelhus, men då orgelbyggaren avrådde från detta placerades ledningscentralen intill brandposten på den västra väggen direkt norr om orgelhuset. Det fanns förslag att sätta upp en horisontell ljusramp för spotlights på kyrkorummets södra vägg i anslutning till de nya körplatserna. Då denna skulle ha blivit tämligen dominerande från kyrkorummet och länsstyrelsen avrådde från uppsättning av en ljusramp, utgick detta förslag. Någon övrig extra belysning vid körplatserna har tills vidare inte anordnats.

ÖVRIGT

Asbetssanering

Vid demonteringen av elcentralen som satt placerad på läktarbarriärens västra sida visade det sig att denna var monterad på en asbetsskiva. Efter kontakt med Arbetsmiljöverket sanerades denna del av kyrkan efter demonteringen innan arbetet på orgelläktaren kunde fortsätta.

Aterfunnen skiss

Vid ombyggnaden på läktaren togs golvet upp på ett flertal ställen. I samband med detta påträffades ett stort hopvikt pappersark som visade sig innehålla en skiss för en liten del av de vägg- och takmålningar som artisten Yngve Lundström utförde i kyrkan 1914–1915. Arket var nästan en kvadratmeter stort och föreställde en blomsterranka i brun, röd och blå kulör av den typ som förekommer på kyrkans tak och väggar. På baksidan av pappen syntes perforeringar från när mönstret sannolikt har överfört till vägg- eller takytan med en sporre. Detta är den enda kända skiss av detta slag som finns bevarad från denna stora renovering. Församlingen har tagit hand om pappersarket med skissen, som även uppmärksammades med text och bild i församlingsbladet. Enligt en uppsats om arkitekt Fredrik Falkenberg, som var den som ledde arbetet med kyrkorenoveringen 1914–1915, utförde Yngve Lundström den inre dekoren för det ornamentala efter Falkenbergs skisser. Detta innebär således att den påträffade skissen således skulle kunna vara en av de skisser som utfördes av arkitekt Falkenberg.¹⁵

Figur 29. Den påträffade skissen som sannolikt har använts vid målningen av kyrkans vägg- och takmålningar vid kyrkorenoveringen 1914–1915. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-05-14.

¹⁵ Eriksson, 1996. s.33

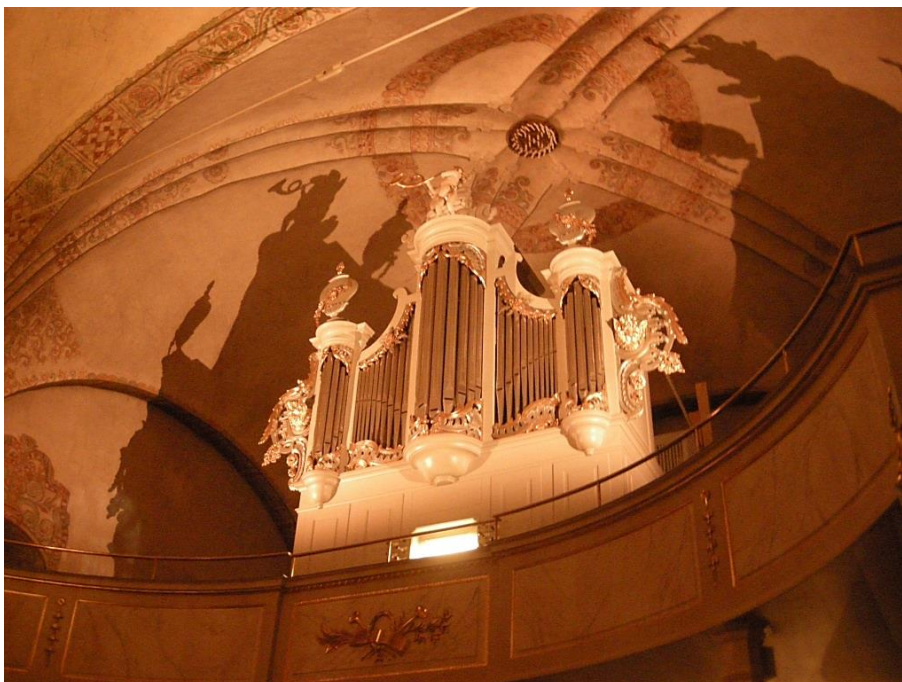
Figur 30. Kyrkan vid ett av arrangemangen under invigningshelgen. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-02-06.

Invigningshelg

De båda orglarna återinvigdes under en stor orgelhelg i Ljusdals kyrka 6–8 februari 2015. Programmet innehöll fyra konserter av bland andra professor Ralph Gustafsson, orgelkonsult Jan H. Börjesson och hovorganist Mary Ljungquist Hén samt en festhögmässa med orgelinvigningssakt.

Figur 31. Detalj av pipor tillhörande olika stämmor i Setterquistorgeln. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-02-06.

Figur 32. Gren och Stråhleorgeln vid en av invigningshelgens konserter. Foto från nordöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-02-06.

Om behovet av läktaren

I sin skrift om Ljusdals kyrkas historia från 1914 skriver prosten B. G. Jonzon om den nuvarande stora läktaren från 1807: *Då den nu som beslutadt är, kommer att få blifva kvar vid pågående kyrkoreparation, må den stå såsom en profetia om tider, då den åter kommer att behövas.*¹⁶ Föga kunde väl prosten Jonzon ana att hans förutsägelser skulle bli sanna exakt hundra år senare. Utan ett bevarande av den stora läktaren hade det blivit väldigt svårt att genomföra en återuppsättning och restaurering av den märkliga orgel som plockades ned under prosten Jonzons tid som kyrkoherde i Ljusdals kyrka.¹⁷

Figur 33. Jan H. Börjesson provspelar Gren och Stråhleorgeln vid slutbesiktningen. Foto från sydöst. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2014-12-08.

¹⁶ Jonzon, 1914, s.14.

¹⁷ Prosten Jonzon var kyrkoherde i Ljusdal 1905–1937.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 433-13466-02, 433-5649-06, 433-2623-07, 433-6285-11, 433-7658-13, 433-7659-13, 433-7476-14

Beslutsdatum: 2003-11-21, 2006-05-05, 2009-12-09, 2011-12-13, 2014-01-24, 2014-03-10, 2014-11-21

Länsmuseets dnr: 72/312, 1865/312, 275/312, 756/312

Fastighet: Ljusdals kyrka

Socken: Ljusdal

Kommun: Ljusdal

Lagskydd: Kulturmiljölagen kapitel 4

Uppdragsgivare och fastighetsägare: Ljusdal-Ramsjö församling, från och med 2017: Ljusnans pastorat

Orgelkonsult: Niclas Fredriksson, Riksantikvarieämbetet, Stockholm

Projektutredare: Jan Rydh, Västerås

Byggkonsult: Stig Olofsson, Ljustech Konsult AB, Ljusdal (projektering läktare)

Byggkonsult: Åke Jonsson, Byggkonsulten i Ljusdal AB (byggledning)

Orgelsakkunnig: Jan H. Börjesson, Mölndal

Konservator: Per Mattsson, Gävle

Orgelbyggare: Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB, Farstorp

Kontaktperson: Åke Bergenblad

Orgelbyggare: Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB, Knivsta

Kontaktperson: Hans-Petter Schröder

Entreprenör: Gamla Trähus i Färila AB (läktarombyggnad)

Entreprenör: Kay Fredriksson, Kurt Fredrikssons Måleri AB, Märsta (måleri)

Entreprenör: Thures Plåt AB, Ljusdal (läktarräcke)

Entreprenör: Nordenståhls El AB, Ljusdal (el)

Projekttid: april 2014–februari 2018

Materialleverantör:	Trä	Gamla Trähus i Färila AB, Färila
	Orgeldelar	Åkerman & Lund Orgelbyggeri AB, Knivsta
		Bergenblad och Jonsson Orgelbyggeri AB, Farstorp
	Mässingsräcke	Thures Plåt AB, Ljusdal

Besiktningsdatum:	2000-03-28	(Rådgivning)
	2003-06-04	(Rådgivning)
	2006-05-05	(Dokumentation)
	2013-09-05	(Rådgivning)
	2013-10-15	(Antikvarisk medverkan 1)
	2013-11-06	(Antikvarisk medverkan 2)
	2014-01-28	(Antikvarisk medverkan 3)
	2014-04-29	(Antikvarisk medverkan 4)
	2014-04-30	(Antikvarisk medverkan 5)
	2014-05-07	(Antikvarisk medverkan 6)
	2014-05-14	(Antikvarisk medverkan 7)
	2014-05-28	(Antikvarisk medverkan 8)
	2014-08-19	(Antikvarisk medverkan 9)
	2014-08-20	(Antikvarisk medverkan 10)
	2014-09-22	(Antikvarisk medverkan 11)
	2014-09-24	(Antikvarisk medverkan 12)
	2014-10-01	(Antikvarisk medverkan 13)
	2014-10-16	(Antikvarisk medverkan 14)
	2014-10-29	(Antikvarisk medverkan 15)
	2014-11-06	(Antikvarisk medverkan 16)

2014-11-26	(Slutbesiktning läktare)
2014-12-08	(Slutbesiktning orglar)
2015-02-06	(Orgelinvigning, dag 1)
2015-02-07	(Orgelinvigning, dag 2)
2015-02-08	(Orgelinvigning, dag 3)
2015-06-29	(Fotodokumentation)
2016-06-28	(Fotodokumentation)
2017-02-22	(Fotodokumentation)

Dokumentationshandlingar förvaras i läns museets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Tryckta källor

Jonzon, B. G. (1914) *Ljusdals kyrka. Minnesskrift med anledning av kyrkans restaurering 1914*. Ljusdal.

Arkiv

Länsmuseet Gävleborg, ärendearkiv: Ljusdals kommun, Ljusdals socken, Ljusdals kyrka

Antikvariskt-Topografiska Arkivet, ATA: Hälsingland, Ljusdals socken, Ljusdals kyrka

Otryckta källor

Eriksson, Sonja (1996) *Fredrik Falkenberg 1895-1924. Valda kyrko-restaureringar och kyrkobyggnader med den dekorativa utsmyckningen i fokus*. Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet. (Uppsats). Stockholm.

Fredriksson, Niclas (2003) *Restaureringsprogram avseende läktarorglarna i Ljusdals kyrka*, Hälsingland. (Kompendium). Stockholm.

Ljusdals kyrka, Underhålls och åtgärdsprogram, kapitel 2 och 3. (Karakterisering och kronologi upprättad av Länsmuseet Gävleborg). Uppsala.

Länsstyrelsens Gävleborg: Tillstånd 2006-05-05 samt länsstyrelsens tjänsteanteckning 2009-12-09.

Olsson, Daniel (2013) *Historik om Ljusdals kyrkas läktare*. Länsmuseet Gävleborg (Utredning).

Orgelsällskapet Gren & Strähle, informationsblad.

Internet

www.wikipedia.se. Sökningar om: Jonas Gren respektive Peter Strähle samt Setterquist & Son Orgelbyggeri.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE